

ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.922-057.87:316.454.54

DOI <https://doi.org/10.32838/2709-3093/2021.4/12>

Булгакова О.Ю.

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»

ПСИХОЛОГІЧНА ГОТОВНІСТЬ СТУДЕНТІВ ДО СОЦІАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЇХНЬОЇ УЧАСТІ В ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ІНСТИТУТУ

Важливим завданням сучасної системи освіти є формування професійних й особистісних компетенцій у майбутніх фахівців, і насамперед формування психологічної готовності до ефективної взаємодії з іншими людьми. Вимоги сучасної практики вищих навчальних закладів потребують ефективного формування психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії як в умовах надбання вищої освіти, так і в подальшому їх професійному становленні. Фундаментальні засади такої готовності закладаються завдяки створенню спеціальних умов у навчально-професійній підготовці фахівців у вищій школі, що передбачає організацію такого простору, в якому ідея співробітництва закладена в кожному осередку діяльності закладу вищої освіти.

Базисною основою психологічної готовності до соціальної взаємодії є система стосунків у соціумному оточенні та її конкретизація в поведінці та діяльності особистості, а головною ознакою цього складного інтернального особистісно-діяльнісного утворення є ознака ставлення до себе як діяча в соціумних ситуаціях.

Соціальна взаємодія у вищій школі може відобразитися в системі взаємозалежних дій, у співпраці, спільній діяльності, міжособистісному, діловому спілкуванні викладачів та студентів, студентів між собою, в яких проявляються їхні психічні особливості. Основою психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії є їхня власна модель соціальної взаємодії, створена ними під впливом навчально-професійної діяльності в умовах закладу вищої освіти. Ця модель містить їхні власні узагальнення стосовно міри знаходження спільних рішень, способів їх виконання, взаємної репрезентації діячів, що визначають установки та стратегічні взаємодії.

Зазначене свідчить про те, що психологічна готовність студентів до соціальної взаємодії є результатом «природної» адаптації особи до соціумного середовища з метою відповідати його нагальним вимогам, і, отже, вона відтворює саме ті обставини, які присутні в ньому.

Ключові слова: соціальна взаємодія, студенти, діяльність, соціальний інститут.

Постановка проблеми. Соціальна взаємодія є процесом, що самоорганізується кожного разу, коли виникає ситуація, яка потребує взаємодії. Розглядаючи соціальну взаємодію як саморегулятивну систему, потрібно додатково «оснастити» наше головне поняття за допомогою нових ознак – складна, цілеспрямована, саморегульована, інтерактивна тощо, які починають відображувати саме ті аспекти соціальної взаємодії, на котрі вказує той чи інший вибраний нами атрибут.

Якщо врахувати ту обставину, що саморегуляція має складну структуру, до якої входять: а) прийнята суб'єктом мета активності; б) модель значущих умов активності; в) програма виконавчих дій;

г) критерії для оцінки успішності; д) інформація про результат; е) оцінка результатів за критерієм успіху; є) рішення про необхідність і характер корекції [11, с. 352], то під час розгляду питань із проблеми соціальної взаємодії явно недостатньо вказувати на її емерджентність та апелювати до явищ біфуркації, підпорядкування підсистем деякій єдиній системі згідно з їхніми параметрами порядку [5].

У контексті системного підходу важливим є визначення: а) способів породження психічних утворень; б) закономірності їх трансформацій і часткових перебудов; в) співвідношення актуального й потенціального в психічному розвитку.

Саме ідея породження, виникнення виконує методологічну функцію та вимагає звернення до генетичної логіки психологічного пізнання [8, с. 9].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Найсуттєвішою характеристикою соціальної взаємодії є те, що вона виступає суб'єкт-суб'єктною взаємодією, змістовий аспект якої регламентується соціальними та статусно-рольовими стосунками, а процесуально-динамічний аспект – рівнем їхньої компетентності, впливовості, стратегій і тактик, уявлень про належне та бажане.

Сутність соціальної взаємодії полягає в процесуальних і змістових ознаках її первинної структури «суб'єкт – суб'єкт». Поняття «суб'єкт» як компонент цієї структури і, отже, як психологічне утворення слугує вказівкою на джерело будь-якої активності за умови, що обставини спонукають його до цієї активності.

Структура «суб'єкт – суб'єкт» описується в різних варіантах так званої теорії діадичної взаємодії [2]. Так, у доктрині «економічної людини» наголошується на залежності поведінки людини у взаємодії від винагорода, яку вона отримує від результату взаємодії. Згідно з Д. Тібо та Г. Келлі, учасники взаємодії залежать один від одного з огляду на можливість отримання позитивних результатів. Інтеракції визначаються можливостями взаємного контролю, здатністю впливати на результати іншого за допомогою таких важелів, як винагорода, платежі, підкріплення, корисність. Продуктами взаємозалежних відносин стають норми, ролі, влада [10].

Психологічному аналізу соціальної взаємодії має передувати визначення вихідної тези про процесуальні та змістові ознаки її первинної структури. За ознакою процесуальності такою одиницею має бути система «суб'єкт – суб'єкт» як базисний психологічний простір, в якому, власне, і відбувається взаємодія. Змістові ознаки соціальної взаємодії відображаються в ознаці взаємності, відсутність якої перетворює взаємодію на поперемінний «обмін діями», за якими криються індивідуальні цілі, до яких прагнуть обидва учасники інтерактивних стосунків і відносин. У цьому аспекті важливим є визначення ознак, які слугують меті поєднання та перетворення окремих Я-суб'єктів на Ми-суб'єкт. Зв'язки між суб'єктами в складі ситуативної задачі хоча й виникають спонтанно, підпорядковуючись її логіці, але це підпорядкування є певним відображенням психологічних особливостей кожного із суб'єктів.

Розглядаючи проблему соціальної взаємодії з цього погляду, доходимо висновку про те, що

в кожній ситуації присутнє, з одного боку, дещо сталє, постійне, типове, а з іншого – те, що виникає як унікальне, разове, ситуаційне.

Соціальна взаємодія може трактуватися не лише як взаємодія щонайменше двох осіб (носії певних ролей, узагальнених патернів поведінки), які у своїй комунікації користуються певною системою символів [9], але і як конструювання соціального порядку [6] або управління враженнями під час соціальних зустрічей [7]. Соціальна взаємодія, яка відбувається в певному суспільному контексті, є умовою формування «соціального характеру», притаманного певному суспільству [15].

Як бачимо, поняття соціальної взаємодії, яке за своєю ознакою «бути елементом соціального контексту» належить до понятійного апарату соціології та соціальної психології, має також ознаку суб'єктності її учасників, яка у свою чергу пов'язується з поняттям суб'єктивної реальності, в межах якої відбувається побудова власної тактики інтерактивних взаємостосунків з іншим з опорою на власний досвід, закріпленій у відповідних структурах індивідуальної свідомості, котрі як усталені схеми вказують на стратегічні особливості в організації власної поведінки в тій чи іншій ситуації життєдіяльності.

Зазначимо, що, по-перше, інтерактивний акт супроводжується ментальною категоризацією ситуації та її окремих елементів з огляду на її логічний суб'єкт («про що йдеться?») та логічний предикат («що відбувається?») відповідно до її об'єктивного сенсу й передбачуваного результату. Розуміння (усвідомлення) та відповідна йому категоризація залежать від міри компетентності особи, яка взаємодіє, в тому чи іншому питанні, пов'язаному із ситуацією взаємодії.

По-друге, інтерактивний акт є, як правило, мовленнєвим актом із маніфестацією кожним з учасників його «мовленнєвої особистості» (Ю.М. Караулов), перебіг якого вказує на процес створення спільного мовленнєвого тезаурусу як передумови взаєморозуміння щодо оцінки ситуації.

По-третє, інтерактивний акт у своїх найзагальніших ознаках указує на його приналежність до певної множини аналогічних актів, які кожен з учасників тлумачить у межах індивідуальної системи ситуаційних концептів із виходом на власну понятійну систему, яка, власне, і є основою розуміння суб'єктно-предикативної будови «логіки ситуації».

По-четверте, інтерактивний акт як частина певного життєвого континууму пов'язується діячем з уявленням про його значущість для власної системи цінностей і смислів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Оскільки взаємодія як така є функціональною властивістю суб'єкт-суб'єктної системи, то вона має відтворювати сутнісні ознаки тієї системи, функцією яких вона є. У такому разі нам достатньо буде описати за допомогою спеціальної літератури все, що стосується змістової (навчальні плани та програми) та функціональної проблематики (методика викладання) тієї чи іншої системи (наприклад, педагогічна система, освітня система тощо) у вигляді інструкцій до статусно-рольових відносин, щоб отримати відображення існуючих офіційних поглядів на сутність взаємодії з огляду на її структуру, закономірності, залежності тощо.

Дані про інтернальний «свідомісний» підтекст можна отримати, звернувшись до усталених (хрестоматійних) поглядів на її функції – пізнавальну, розрізнення суб'єкта і об'єкта, функції цілеутворення та ставлення. Таким чином, ми отримуємо функціональну модель свідомості, у світлі якої «програмний» і «керувальний» блок взаємодії постають у вигляді таких функціональних блоків, як: а) компетентнісно-пізнавальний (рівні розвитку пізнавальної та компетентнісної сфери учасників розташовуються від *мін* до *макс*); б) суб'єктно-об'єктний, який виражається не стільки в «букварному» розрізненні суб'єкта та об'єкта, «Я» та «Не-Я», скільки в переживанні особою своєї суб'єктності (дієвості, впливовості) стосовно об'єктивних умов життєдіяльності (рівні від *мін* до *макс* самооцінки); в) цільовий, який указує на систему довгострокових (стратегічних) і короткострокових (тактичних) цілей як віддзеркалення ціннісно-смыслових переваг особи та її спрямованості як особистості (рівні від *мін* до *макс*); г) прояву та вираження ставлення, який вказує на уявлення особи про належне та бажане як опосередковану імпліцитну ціннісно-смыслову характеристику особи (рівні від *мін* до *макс*) («ставленнєвий» блок).

Таким чином, концептуально ідея соціальної взаємодії відтворюється в соціологічних теоріях [1; 3; 4; 6; 7; 9; 12; 14; 16; 17] за допомогою таких понять, як культура, соціальний контекст, дія, вплив, винагорода, надання послуг та очікування винагороди за них, користування учасниками взаємодії певною системою символів, пристосування ліній індивідуальної поведінки тощо.

За ознакою процесуальності одиницею соціальної взаємодії має бути система «суб'єкт – суб'єкт» як відповідний їй базисний психологічний простір. За ознакою взаємності соціальна взаємодія постає як поєднання та перетворення окремих

Я-суб'єктів на Ми-суб'єкт. Отже, психологічна готовність до соціальної взаємодії забезпечує індивідуові перехід від власної (індивідуальної) до колективної (спільної) суб'єктності на основі сформованих у попередньому досвіді психологічних механізмів і особистісних властивостей.

Виходячи з концептуальних ознак соціальної взаємодії та стверджуючи нагальність вивчення ціннісно-комунікативних і культуральних конструктивів формування психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії, необхідно було розробити систему вивчення ціннісно-комунікативних і культуральних чинників соціальної взаємодії студентів.

Оскільки на початковому етапі основа психологічної готовності до соціальної взаємодії закладається соціальними установками діячів як наслідком узагальненого відображення їхнього інтерактивного соціального досвіду, то внутрішні детермінанти соціальної взаємодії виступають на перший план у разі формування тієї чи іншої готовності до соціальної взаємодії. Внутрішня структура соціальної взаємодії визначається системною залежністю суб'єктних явищ, які відтворюються в поняттях Я-концепції, особистісного смислу, мотиву, мети, дії, спрямованої на спільний об'єкт. Доцільним у цьому контексті є вивчення ціннісного, просторового та соціономічного опису соціальної взаємодії студентів на етапі первинної професіоналізації, що виявлятиметься у проявах термінальних та інструментальних цінностей навчально-професійної діяльності.

Процесуальна структура соціальної взаємодії створюється переходом діяча як монособ'єкта до діадно-суб'єктних і полісуб'єктних стосунків із властивим для них певним протиставленням статусно-рольового та особистісно-діяльнісного. При цьому на перший план виступає опис комунікативних характеристик інтерактивного за своїм характером явища соціальних взаємин студентів.

Наголошуючи на ознаці соціально-рольового, вкажемо на те, що за схематизації соціальної взаємодії з метою визначення її ознак як емпіричного об'єкту маємо врахувати особливості соціальних стосунків, продиктованих відповідними інструкціями та приписами. Емпіричним об'єктом виступають абстракції, в яких виокремлені значущі ознаки досвіду, котрі використовуються в побудові схеми його фрагментів (цінностей і установок) [13]. Необхідно також звертати увагу на вплив рольових стосунків у складі соціального інституту.

Розглядаючи психологічну готовність студентів до соціальної взаємодії як суб'єктне утворення, головною ознакою якого виступає переживання себе

як діяча в тій чи іншій ситуації значущої активності, ми вважали, що отримання емпіричних даних щодо соціальної взаємодії студентів в умовах закладу вищої освіти за допомогою розроблених нами опитувальників «Ціннісно-комунікативні чинники соціальної взаємодії», «Культуральні чинники соціальної взаємодії» забезпечить можливість відтворити її відображальні аспекти, які не лише виявляються найбільш суттєвими для респондентів, але й слугують її узагальненим віддзеркаленням загалом.

Пілотажне дослідження за участю студентів 1-го курсу (факультету початкових класів ПНПУ імені К. Д. Ушинського – респондентки) та 3-го курсу (машинобудівельного факультету ОНПУ – респонденти) дало можливість з'ясувати специфіку ціннісних, комунікативних і культуральних особливостей соціальної взаємодії.

Соціальна взаємодія у вибірці досліджуваних студентів може бути змодельована на основі результатів дослідження за допомогою спеціально створених опитувальників, які містять блоки питань, спрямовані на вивчення внутрішніх детермінант соціальної взаємодії (термінальних та інструментальних цінностей, комунікативних особливостей, просторового та соціономічного аспектів взаємодії), – опитувальник «Ціннісно-комунікативні чинники соціальної взаємодії», так і зовнішніх (культуральних) аспектів соціальної взаємодії в закладі вищої освіти – опитувальник «Культуральні чинники соціальної взаємодії».

Вивчення ціннісних детермінант соціальної взаємодії студентів за допомогою опитувальника «Ціннісно-комунікативні чинники соціальної взаємодії» дозволило отримати дані, які є опосередкованою характеристикою їхнього минулого досвіду щодо переживання подій у контексті навчально-професійної діяльності.

У просторово-соціономічному аспекті соціальної взаємодії діяч, в ідеалі, має отримувати

задоволення від навчально-професійної (професійної) діяльності, завдяки чому життя наповнюється смыслом. Така діяльність повинна забезпечити йому матеріальне благополуччя, реалізацію творчого потенціалу, задоволення соціальних і духовних потреб. Отримання бажаного можливе за умови, коли суб'єкт діяльності завжди проявляє дбайливість, сумлінність, старанність та обов'язковість; завжди має високий рівень освіти, професійної підготовки та здійснює самоконтроль з урахуванням оцінок оточуючих, етичних вимог і власної незалежної думки.

Висновки. Якщо в дослідженні йдеться про соціономічні професії (які передбачають постійну роботу з людьми та постійне спілкування в ході професійної діяльності), де важливими є такі якості, як розвинені комунікативні здібності, емоційна стійкість, швидке переключення уваги, емпатія, спостережливість, організаторські здібності, то на перший план висувається категорія спілкування з відповідним наголосом на тих аспектах, які мають відношення до створення спільного інтерактивного простору, завдяки якому окремі діячі перетворюються на партнерів у складі Ми-суб'єкта.

Зазначимо, що здібності, які є важливими для соціономічних професій, а саме управління людьми, легкість знайомства та спілкування з новими людьми, чуйність і доброзичливість до оточення, вміння уважно вислуховувати людей, уміння самостійно організувати свою роботу й роботу інших, можна в першому наближенні розглядати як такі, що необхідні для поєднання учасників у контексті суб'єкт-об'єктних стосунків прагматики інтерактивної ситуації (комунікативний і культуральний патерни). Розвиток культуральних ознак психологічної готовності студентів до соціальної взаємодії пов'язаний з пізнанням, моральністю, вихованістю та освіченістю.

Список літератури:

1. Аберкромби Н., Хилл С., Тернер Б. Социологический словарь. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Экономика, 2004. 620 с.
2. Абрамова Г.С. Практическая психология : учебник для студентов вузов. Изд. 6-е., перераб. и доп. Москва : Академический Проект, 2001. 480 с.
3. Андреева Г.М., Богомолова Н.Н., Петровская Л.А. Зарубежная социальная психология XX столетия: Теоретические подходы : учебное пособие для вузов. Москва : Аспект Пресс, 2001. 288 с.
4. Андреева Е.А. Формирование психологической готовности будущих специалистов социальной сферы к инновационной деятельности : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.03 ; НАЧОУ ВПО Современная гуманитарная академия. Москва, 2013. 25 с.
5. Анисимов О.С. Профессионализм в воспитании и образовании. *Основы общей и прикладной акмеологии* / под ред. А.А. Деркача. Москва : РАГС, 1995. 300 с.
6. Белановская О.В. Психология личности : учеб. пособие. Минск : БГПУ им. М. Танка, 2001. 226 с.

7. Бердяев Н.А. Смысл творчества. Философия творчества, культуры и искусства. В 2-х т. Москва : Искусство, 1994. 1052 с.
8. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения. Москва : Наука, 1978. 311 с.
9. Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А.М. Прохоров. 3-е изд. Москва : Большая советская энциклопедия, 1971. Т. 5. 640 с.
10. Бочелюк В.Й., Зарицька В.В. Психологія: вступ до спеціальності : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 288 с.
11. Булгакова О.Ю. Психологическая модель социального взаимодействия в системе обучения профессии в высшем учебном заведении. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. Budapest, 2014. Vol. II (14). P. 87–90.
12. Булгакова О.Ю. Психологические составляющие в структуре социального взаимодействия. *Science and Education a New Dimension Pedagogy and Psychology*. Budapest, 2014. Vol. II (9). P. 134–139.
13. Булгакова О.Ю. Система «Суб'єкт-Суб'єкт» як одиниця психологічного аналізу соціальної взаємодії. *Актуальні проблеми психології* : Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка. 2013. Т. 11. Психологія особистості. Психологічна допомога особистості. Вип. 7. Ч. 1. С. 127–133.
14. Бурдые П. Социология социального пространства. Москва : Институт экспериментальной социологии ; Санкт-Петербург : Алетейя, 2007. 288 с.
15. Бутузова Л.П. Системотокомплекс професійно важливих якостей психологів, необхідний для роботи в початковій школі. *Формування професійної компетентності майбутніх педагогів дошкільної та початкової освіти* : Зб. наук.-метод. пр. / за заг. ред. В.Є. Литньова, Н.Є. Колесник, Т.В. Наумчук. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С. 27–31.
16. Варчев А.Э. Современное социометрическое исследование студенческой группы. *Вестник университета. Сер. «Социология и психология управления»*. Москва : Изд. ГУУ, 2002. Вып. № 2 (5).
17. Вачков И.В. Основы технологии группового тренинга. Психотехники : учебное пособие. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Издательство «Ось-89», 2004. 224 с.

Bulgakova O.Yu. PSYCHOLOGICAL READINESS OF STUDENTS FOR SOCIAL INTERACTION AS A RESULT OF THEIR PARTICIPATION IN THE ACTIVITIES OF THE SOCIAL INSTITUTE

An important task of the modern education system is the formation of professional and personal competencies of future professionals, and, above all - the formation of psychological readiness for effective interaction with other people. The requirements of modern practice of higher education institutions require the effective formation of psychological readiness of students for social interaction, both in terms of higher education and in their further professional development. The fundamental foundations of such readiness are laid through the creation of special conditions in the training of professionals in higher education, which involves the organization of such a space in which the idea of cooperation is embedded in each center of higher education.

The basic basis of psychological readiness for social interaction is the system of relations in the social environment and its concretization in the behavior and activities of the individual, the main feature of this complex internal personality-activity formation is a sign of attitude to himself as a figure in social situations.

Social interaction in higher education can be reflected in the system of interdependent actions, cooperation, joint activities, interpersonal, business communication between teachers and students, students with whom their mental characteristics are manifested. The basis of students' psychological readiness for social interaction is their own model of social interaction, created by them under the influence of educational and professional activities in a higher education institution. This model contains their own generalizations about the extent to which they find common solutions, ways to implement them, and the mutual representation of actors that determine attitudes and strategic interactions.

This indicates that the psychological readiness of students for social interaction is the result of "natural" adaptation of a person to the social environment in order to meet its urgent requirements and, therefore, it reproduces exactly the circumstances that are present in it.

Key words: social interaction, students, activity, social institute.